

## נתקבלו במערכת

**חזקוני על פירוש רש"י.** מאת רבי יעקב בן שבתאי זצ"ל. יוצא לאור לראשונה ע"פ שלושה כת"י בתוספת מקורות, ביאורים, הערות, מפתחות ומבוא, ע"י משה ב"ר שלמה זלמן פיליפ. פתח תקוה, תשס"ט. 460 עמ'. (03-9224352)

פירוש 'חזקוני' על התורה לר' חזקיהו ב"ר מנוח נדפס לראשונה בוונציה רפ"ד ומאז פעמים רבות. מחברו חי בתחילת האלף השישי בצרפת או בפרובנס, וספרו כולל לקט ממדרשי חז"ל ומפירושי מפרשים שקדמו לו. בודדים ידעו שקיים כנראה עוד 'חזקוני', שפירושים בשמו מובאים פה ושם בספרי קדמונים ואינם נמצאים בספר חזקוני הידוע. והנה פלא: מהדיר פירושי הקדמונים על רש"י, המחנך הוותיק ר' משה פיליפ, שסיים לפני שנים ספורות ההדרת ספר נוסף מפרשני רש"י - 'עבד שלמה' לר' שלמה בן שם טוב גבאי תלמיד חבר של הרשב"ץ בעל שו"ת התשב"ץ (יצא לאור בפתח תקוה תשס"ו), חיפש בין גנזי המחלקה לתצלומי כתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי בירושלים פירוש חדש על פירוש רש"י שעדיין לא יצא לאור, והגיע לפירוש ר' יעקב בן שבתאי, כשהוא אינו יודע דבר לא על המחבר ולא על חיבורו. כשהחל לעבוד על צילומי שלושת כתבי היד של הפירוש הסתפק אם להמשיך, כי ראה שלא מדובר בפירוש מן הסוג המקובל - אלא במחבר שמרבה לדון בענייני הלכה, ושרבים מפירושיו למעשה אינם מפרשים ישירות את רש"י. ברגע שהחליט למרות ההיסוסים לסיים את ההדרת החיבור - לפתע מצא פירוש שזכר שבספר הקודם שההדיר, 'עבד שלמה' הנ"ל, הובא בשם הספר 'חזקוני על פירוש רש"י', ואז הוא לא מצא לו מקור! מיד יגע ומצא שכל המקומות שבהם הובאו פירושים בשם 'חזקוני' בחיבורים שונים ולא נמצאו בפירוש 'חזקוני' הידוע לר' חזקיהו ב"ר מנוח הנ"ל - מקורם בספר שבו עסק באותה שעה; והנה נפתרה כאן תעלומה שלא היה לה פתרון דורות רבים! הוכחה לזיהוי זה מצא הרב פיליפ ברשימת ספרים מכת"י שפירסם פרופ' אלוני ז"ל לפני חמישים שנה, ובה נמצא גם 'החזקוני ליעקב בן שבתאי חזקוני'. המהדיר בדק, בעבודה מעין בלשית, משני כיוונים: את זהות הפרשנים הראשונים שמזכירים את הספר הזה - ואת זהות המחברים האחרונים שמוזכרים בו; מהצלבת המידע הגיע למסקנה שרבי יעקב בן שבתאי חי בתחילת האלף השישי, כנראה בפרובנס. ואם כן יש כאן פלא על פלא: שני 'חזקוני' חיו בערך באותה תקופה ובערך באותו מקום, שניהם כתבו פירוש על התורה וקראו לו באותו שם, שניהם לא מזכירים כלל איש את רעהו, ולאיש לא נודע הדבר עד היום! הרב פיליפ המשיך בההדרת הספר, והתברר לו שהספר החשוב הזה מפרש באופן שיטתי את רש"י על פי כללי פרשנות עקביים: קביעת הגירסא המדוייקת, זיהוי מקורותיה, הצעת פירוש פשוט לדבריו וכו'. נמצא בספר גם הד לחץ הנוצרי על היהודים ולוויכוחים שנכפו עליהם, והנוצרים אף מוגדרים בספר ללא היסוס כעובדי עבודה זרה גמורים. המהדיר עשה כדרכו עבודה שלמה במציאת מקורות ומקבילות והפניות וכד', אולם נדמה שאת ה'פיניש' הוא סיים מעט בחפזון, ולכן לא שם לב למשל שברשימת הספרים ובמפתח בסוף הספר הוא מזכיר בנפרד את בעל האשכול ואת ספר האשכול, שבביבליוגרפיה נכתבו כמה חיבורים פעמיים, ועוד כמה פכים קטנים מיותרים שהיה אפשר להימנע מהם. ולסיום, דוגמא לפירוש קצר ופשוט מתוך ספר 'חזקוני על רש"י': בתחילת פרשת צו מסביר רש"י שהכהן שלבש בהסרת הדשן מן המזבח 'מדוד בד' - הכוונה לכתונת. והנה מוזכרים שם בנוסף רק 'מכנסי בד יהיו על בשרו' - ומה עם שני בגדי הכהונה הנוספים, המגבעת והאבנט? מביא ר' יעקב ב"ר שבתאי את הגמ' ביומא יב, ב, שלדעת תנא אחד מ'ילבש' לומדים לרבות מצנפת ואבנט, ולדעת תנא אחר הרמת הדשן לא מחייבת לבישת ארבעה בגדים. והוא מקשה: אם כן למה לא הזכיר קודם את המכנסיים, הרי הם קודמים ללבישה? ומתרץ: הכתונת מכסה את כל הגוף כולל את המכנסיים, ולכן היא הוזכרה ראשונה! קצר ולענין. זהו הכרך הי"ד של פירושי קדמונים על רש"י על התורה שההדיר הרב פיליפ שליט"א ביד אמונה, יה"ר שילך מחיל אל חיל.

**עולם נסתר בממדי הזמן.** תורת הגאולה של הגר"א מווילנה, מקורותיה והשפעתה לדורות. רפאל ב' שוח"ט. רמת גן, אוני' בר אילן, תשס"ח. 370 עמ'.  
(shubr@zahav.net.il)

לאחר שנים רבות של עיון ומחקר, על ספסלי הישיבה ובין כותלי האקדמיה, הכין לנו ד"ר רפאל שוח"ט רקע רחב, כדי שנוכל להבין בעזרתו את תורת הגאולה של הגר"א, שמהווה את הבסיס הרעיוני לחידוש הישוב היהודי בארץ ישראל כשחרר לוויילנה לאחרונים. הגר"א עצמו לא זכה לעלות ארצה, לא נתנו לי רשות מן השמים' אמר לבניו כשחרר לוויילנה אחרי שהגיע כבר עד אמסטרדם, אך הוא דחף את תלמידיו לעלות, והם אחרי מותו קיימו את צוואתו. הספק אם תלמידי הגר"א באו כדי לחיות את מותר שנותיהם בארץ ולמות בה, כפי שנהגו יהודים בכל הדורות, או שהם באו כדי להכין את הארץ והעם לגאולה השלמה - ספק זה הוכרע בוודאות אחר שנתגלו האוצרות שבאגרות 'הפקידים והאמרכלים', גבאי הצדקה באמסטרדם שנסאו על שכמם חלק ניכר מהעול הכלכלי והארגוני של עליה זו, ומחן התברר ללא ספק שעליית תלמידי הגר"א היתה משיחית במהותה. הספר המרתק הזה בנוי באופן מבונה וחכם: מבוא - המגדיר את הבעיות אותן מתכווין המחבר לפתור ואת השאלות עליהן הוא מתיימר להשיב; פרק על דמותו של הגר"א, דמות שלמרות פירסומה הגדול הנסתר שבה רב על הגלוי; ושני פרקים על העלייה לארץ בכתבי הגר"א, ועל עלייתם בפועל של תלמידיו ומניעיה. כעת עובר המחבר לחלק העיוני של הספר: הגישה העקבית של הגר"א בענייני הגאולה והשפעת כתבי הרמח"ל עליו; היחס בין קבלת הגר"א לקבלת האר"י בענייני הגאולה; פרטי תורת הגאולה של הגר"א, כולל תהליך הגאולה, 'משיח בן יוסף', שלושת השבועות, 'אחישנה' מול 'בעיתה' ועוד; ומעין נספח לחלק זה - מחקר מקיף על הספר 'קול התור' המיוחס לר' הלל משקלוב והפולמוס סביבו (מסקנת המחבר: יסודות הספר אכן בנויים על רעיונות של הגר"א, ידועים ופחות ידועים; נראה שהספר הוא למעשה סיכומים מתומצתים של רעיונות מבית מדרשו של הגר"א כפי שנתגבשו אצל כמה מבני משפחת ריבלין לדורותיה, שרש"ז ריבלין ערך וסידר בדור הקודם בשבעה פרקים לספר 'קול התור'). הפרק האחרון עוסק בהשפעת תורת הגאולה של הגר"א על הרב קוק, ולבסוף באות המסקנות, מהן: ארץ ישראל תופסת במשנת הגר"א מקום הרבה יותר גדול מאשר אצל שאר בני דורו; השראתו גרמה לעליית תלמידיו לארץ, עלייה שפתחה עידן חדש בישוב ארץ ישראל; את בית מדרשו של הגר"א איפיינה הגישה האקטיבית, והיא היתה רוויה באווירה משיחית; אין קשר ישיר בין הציונות המודרנית לבין עליית תלמידי הגר"א, אבל קרוב לוודאי שאת ההשראה והכיוון לגישתם לארץ ישראל קבלו רבים מראשי הציונות מגישתם המעשית לא"י של הגר"א ותלמידיו בדורות שקדמו להם (במילים אחרות: ללא עליית תלמידי הגר"א ספק אם היתה קמה התנועה הציונית!); בתורת הגאולה של הגר"א ניתן לראות את קיומו של דגש על הפן המדיני-לאומי ועל ראיית הגאולה כתהליך היסטורי מתמשך, שתפקידו של האדם בה גדול הרבה יותר משסברו אחרים; ועוד. כל מה שכתבתי בסקירה זו הוא תמצית מן התמצית של הספר המלא והגדוש הזה, שלמרות ריבוי הפרטים והדיונים והראיות והערות השוליים - הוא בפירושו אינו ספר מחקרי קר ומרוחק, אלא יותר מעין מדריך מחשבת-היסטורי מרתק להבנת חלקם של הגר"א ותלמידיו בשיבת ציון החדשה שאנו בעיצומה. ולוואי שנזכה בקרוב גם להשלמתה, בעזרתך.

**עד שיפוח היום.** עיונים בפרקי מעבר בתנ"ך. מנחם שחור. [קדומים, תשס"ח].  
119 עמ'. (09-7928824)

הרב מנחם שחור, ר"מ בישיבה הגבוהה שבישוב קדומים שבשומרון, מלמד את תלמידיו, נוסף לשיעורי תלמוד תמידים כסדרם, גם פרקי מקרא בעיון, כאשר במרכז שיעוריו אלו עומד היחס בין פשוטו של מקרא לדרשות חז"ל. לדעתו יש לחלק בין מדרשים שמתארים מסורת עתיקה של חז"ל שכך וכך היו פני הדברים, ומסיבות שונות לא פורשו עובדות אלו בכתוב - לבין מדרשים שבאו

לרמוז לנקודות רוחניות וחינוכיות העולות מן המקרא, ואינם מתיימרים לספר לנו 'מה היה באמת'. שיעוריו של הרב מנחם שהועלו על ידו כאן אל הכתב עוסקים בתפר שבין שני סוגי המדרשים האלו, ומנסים לנתח במדרשים ה'רוחניים' מהי משמעותו החינוכית והתורנית של הרמז העומד במרכז דברי המדרש בכל ענין וענין. הרב שחור מלמד אותנו להבין את דבר ה' הנגלה עלינו במציאות שסביבנו, כפי שאכן נהגו לדעתו גיבורי התנ"ך. עשרים וכמה פרקי הספר עוסקים בעיקר ב'פרקי מעבר' - מעברים בין אישים ובין תקופות, זמנים שדווקא בהם הבנת 'מה ה' אלוקינו דורש מעמנו' נחוצה פי כמה, בעיקר כאשר רצון ה' אינו מפורש. הרב שחור רחוק מאוד מגישת 'תנ"ך בגובה העיניים', ודווקא משום כך ההתייחסות שלו למעשי אבותינו לפני אלפי שנים ולגישה שלהם כלפי ההופעות השונות של דבר ה' מרשימה ביותר, ואף אקטואלית במידה רבה. יש לברך את המחבר שימשיך לעסוק וליצור בעל פה ובכתב בכל חלקי התורה, ויוסיף עוד לפרסם מהני מילי מעלייתא בגישתו המיוחדת.

### **פירוש התורה לרבינו שמואל בן מאיר. עם שינויי נוסחאות, ציוני מקורות, הערות ומפתחות, מאת מאיר יצחק לוקשין. הוצאת ספרים 'חורב', ירושלים תשס"ט. שני כרכים. (02-5632204)**

הרשב"ם, נכדו ותלמידו של רש"י ואחיו הבכור של גדול בעלי התוספות רבנו תם (שלא זכה להיות תלמיד של סבו), ידוע בעיקר כמפרש רוב מסכת בבא בתרא במקום פירושו החסר של סבו, ומפרש פרק ערבי פסחים בהרחבה לצד הפירוש הקצר של סבו; ליקוטים משמו מובאים גם בתוך פירושי רש"י ובהערות בעלי התוספות על פני כל התלמוד. עוד ידוע פירושו על התורה, שבו, בניגוד לסבו שעירב פשוט ו'אגדה המיישבת את המקרא דבר דבור על אופניו' - נקט הוא בשיטת הפשט ה'קיצוני', גם במקומות בהם פירושי מתנגשים חזיתית בפירושי חז"ל ובמסורת כל עם ישראל ואף בהלכה המקובלת. פירושו נדפס לראשונה מאוחר יחסית, הרבה אחרי רוב המפרשים הראשונים הידועים, וחזר ונדפס לפני כמאה שנה במהדורה מדויקת על פי כתב יד יחיד ששרד ע"י החכם דוד רוזין. כת"י זה, שנשמר בסמינר לרבנים של זכריה פראנקל בעיר ברסלאו, אבד בשואה, והמהדורה החדשה הנוכחית יוצאת לאור על פי מהדורת רוזין ועל פי ציטוטים של דברי הרשב"ם בכתבי קדמונים, עם השוואה של דבריו למקורותיהם ולמקבילות בפירושי במקומות אחרים. את עבודת התיקון והשיחזור הזו עשה הרב פרופ' לוקשין מקנדה, ועוד הוסיף מבוא והערות והשלמות ותיקונים וציונים רחבים ומרשימים לאורך כל הפירוש, שהרי אין ספק שפירוש הרשב"ם צריך לעיתים קרובות פירוש לפירושו. מהדורה יפה זו, בה דברי הרשב"ם מנוקדים ומפוסקים היטב, כל מובאה מצויינת וכל חידוש מבואר ומודגש, מבוססת על עבודתו רבת הכרכים באנגלית של המהדיר על הרשב"ם ופירושו על התורה, בשינויים מתאימים. אולם נדמה לענ"ד שהיה מקום לקצר מעט בביאורים, בעיקר בהפניות למחקרים ולדיונים הנמצאים בספרים אחרים, ולהתמקד בביאור תמציתי של פרטים וכללים בפירוש הרשב"ם הזקוקים לפירוש. כך למשל בפרשת כי תשא (שמות ל, כג; כרך א עמ' 310) מפרש הרשב"ם ש'בשמים ראש' הכוונה לבשמים חשובים, כרש"י, ומוסיף: 'ונראה בעיני כי בשמים - גידולי אילנות... אבל בשמים ראש מיני שרף אילן או דברים שמוציאין מן הקרקע'. לכאורה חולק הרשב"ם כאן על פירוש רש"י, ומציע פירוש אחר: 'ראש' אינו 'חשוב' - אלא שורש וכד'. אולם שם בהע' 1 ובהע' י נידון הענין בהרחבה, ומוזכר שם שבחזקוני מצוטט הרשב"ם אחרת: 'ונראה בעיני... אבל סמים מיני שרף אילן' וכו'. לפי זה רשב"ם אינו חולק כלל על רש"י, ורק מסביר בהמשך דבריו את ההבדל בין התיבות 'בשמים' שבפסוק זה ו'סמים' דלהלן. כנראה שלפירוש זה הוא גם מתכווין להלן פס' לד (כפי שמציין המהדיר בצדק), בו הוא כותב על 'סמים' - 'כבר פרשתיו למעלה', ואין שום פירוש אחר לסמים זולת זה שבפס' כג על פי גירסת החזקוני. כאן לענ"ד במקום אריכות הדברים וההערות הכפולות היה מקום להגיה בפנים כמקובל

'אבל (בשמים ראש) [סמים] מיני שרף' וכו', ולהסביר בהערה בקיצור את מקור הגירסה המתוקנת ואת עדיפותה על הגירסה הישנה, ולחסוך בכך שורות רבות, פיצול ההערות וסיבוך כל הענין; יתכן שאפשר היה אף לוותר על כל הסוגריים האלו, לכתוב 'סמים' בלבד, ולהסביר את הכל בהערה - הרי זו גירסא כמעט בטוחה, ואמינות הגירסה המודפסת של הרשב"ם נמוכה יחסית, כנ"ל. והערה נוספת: ההפניות מתוך הטקסט לביאורים נעשות בעזרת ציוני אותיות שאינן בולטות מספיק בתוך טקסט ההערות, ואין ציון לתחילת כל פסוק בתוך ההערות הארוכות, דבר המקשה על ההתמצאות בהן. אך כל הנ"ל אינו גורע מחשיבות המהדורה החדשה הזו ומהתועלת שבה ללימוד והבנת פירושו של הרשב"ם, שלעיתים, כידוע, אינו קל ואינו פשוט, וראוי היה סוף סוף למהדורה מתוקנת זו. יישר כוחם של המהדיר ושל המו"ל החרוץ ר' מיכאל זאב, שמזכה אותנו פעם אחר פעם בספרים תורניים מהודרים ומושקעים, להגדיל תורה ולהאדיר.

**פניני הלכה ברכות.** ההלכות בטעמן מבוארות מהיסודות ועד ההלכה למעשה, בתוספת הקדמות בענייני אמונה ומחשבה. אליעזר מלמד. הר ברכה, תשס"ט. יד+405 עמ'. **הרחבות לפניני הלכה ברכות.** הרחבות ותוספות להלכות ויסודותיהן, ולטעמים האמוניים והמחשבתיים שנתבארו בפניני הלכה ברכות. הר ברכה, תשס"ט. ה+303 עמ'. (02-9709588)

סידרת ספרי 'פניני הלכה' מרובת-הכרכים כבר עשתה לה שם בבהירותה, בפשטותה, ובשילוב המיוחד הקיים בה בין פסיקת הלכה ברורה ממקורותיה - לבין הסבר טעמיה באופן נאה ומתקבל. הרב אליעזר מלמד שליט"א, רבו של הישוב הר ברכה שעל הר גריזים וראש הישיבה שבישוב, שב לעסוק בהלכות ברכות (אחר שכבר החל לעסוק בהן באחד מספרי הליקוטים של הסידרה 'פניני הלכה'), וכדי להשיב על שאלות הכרוכות בהכרעה בעניינים סבוכים אלו הרחיב יותר מכפי מנהגו, עד שחשש שהוא מאבד למעשה את המסגרת המיוחדת, ואף את החן המיוחד, של סידרת 'פניני הלכה'. לכן באמצע כתיבת הספר החליט לנקוט בשיטה בה נהגו כבר ראשונים - 'ספר ארוך' ו'ספר קצר'. ספר אחד על הלכות ברכות כפי המתכונת הרגילה של 'פניני הלכה', וספר שני, 'הרחבות', עליו כתב במבוא: 'אין בכוונתי שספר ההרחבות יופץ עם הספר פניני הלכה, כדי לחלק בין הספר החשוב והעיקרי לבין ההרחבות, וגם מפני שאינו שלם ומסודר כספר שיטתי, והינו הרחבות ותוספות לתלמידים קרובים, ולמעוניינים להוסיף לדון ולשאול'. כך למשל בטעמה של הברכה המיוחדת שתקנו חז"ל על אכילת הפת כתב 'בספר הקצר' כשני עמודים, ובחלק ההרחבות מוקדשים לכך כשישה עמודים צפופים (21-26), ובהם מוזכרים דעת ר' יהודה שעץ הדעת חיטה היתה, ההסבר של ר' צדוק הכהן מלובלין שהחיטה היתה עץ ובעקבות החטא הפכה לעשב ומשמעות עובדה זו, הרחבה בענין משמעות הזכרת ה'ארץ' בברכה על הפת, הסבר ר' נחמן מברסלב ש'כל עיקר המזון והמאכל נמשך רק מארץ ישראל', ועוד. וזו הפרופורציה גם בבירורי ההלכה שבספר, בנוסף להשלמות והערות רבות קצרות יותר. ניתן להניח שעוד דיו רב נשאר בקולמוסו של המחבר כדי לחבר 'הרחבות' גם לכרכים האחרים שכבר יצאו לאור, לתועלת לומדי התורה בעמקות ומעייני ההלכה ביסודיות שמשארים אחרי לימוד נושא ב'פניני הלכה' עם טעם של 'עוד'...

**תיקון קוראים חורב.** כולל תמישה חומשי תורה, הפטרות לכל ימי השנה וחמש מגילות. ערוך ומסודר מחדש על פי הנוסח והמסורה של כתר ארם צובה וכתבי היד הקרובים לו בשיטת הרב מרדכי ברויאר, בתוספת הנחיות לקריאה נכונה, הדגשת שווא נע, קמץ קטן ועוד. ירושלים, הוצאת חורב, ה' תשס"ט. שפא עמ'. (02-5632204).

כל קורא בתורה זקוק ל'תיקון קוראים' - ספר לימוד והכנה ובחינה לפרשה אותה הוא מכין לקריאה (מקבילו של תיקון הסופרים, המותאם יותר לסופר סת"ם המעתיק ממנו את נוסח התורה אל הקלף). ה'תיקונים' הישנים לא היה בהם אלא צילום של גליונות ספר תורה, והם שימשו בעיקר לבחינה עצמית ולחזרה על פרשה שכבר ידועה בטעמיה לקורא המתאמן, כשלצידו או ביד חֶבֶר-עוזר נמצא חומש עם ניקוד וטעמים, ללימוד ולביקורת. לפני כמה עשרות שנים החלו להדפיס 'תיקונים' שבהם לצד כל טור דמויספר-תורה הודפס טור של חומש מנוקד ומוטעם, כדי להקל על מכיני הקריאה; במשך הזמן, במקביל לשיפור בדפוסים (וברמת החיים...), ה'תיקונים' הלכו והשתכללו, שני הטורים הנ"ל עוצבו שורה אל מול שורה כדי להקל על ה'קפצה' מטור לטור בשעת הצורך, ונוספו תוכן מפורט, כללי קריאת התורה והלכותיה ואמצעי עזר למיניהם. אולם לא תמיד הושם לב אל העיקר - שרמת הדיוק של הנוסח, הניקוד והטעמים תהיה מקסימלית, שהרי קיימים הבדלים לא-מעטים בנוסח החומשים השונים בעניינים אלו. גם לזה זכה דורנו, ו'קנאת [תיקוני] סופרים' הירבתה דיוק ושכלול, וכבר קיימים בשוק היום כמה 'תיקונים' מדויקים (כמיטב יכולתם וידיעותיהם של מהדיריהם) מלווים בעזרים שונים - הפניית תשומת לב לניקודים או הטעמות מיוחדות, הערות מסוגים שונים, שינויים בגוון במקרים של פסוקים דומים ועוד, עד שלעיתים מרוב פרטים בעמוד הקריאה נדמה שהמוסף - גרע. לא היה מעשה טבעי יותר מאשר שהוצאת 'חורב', שכבר הוציאה לאור סידרת חומשים מדויקים על פי מסקנותיו של ראש המדברים בתחום המסורה ודקדוק-התורה בדורנו הרב מרדכי בר"ש ברויאר ז"ל, תציג את הנוסח המדויק הזה גם לעיני הקוראים הפוטנציאלים בתורה, שדיוק הקריאה הוא הרי משימתם העיקרית. אמנם בכמה פרטים 'התפשרו' העורכים עם הנוסח המקובל: בפרשת נח (בראשית ט, כט) הם הדפיסו 'ויהי ימי נח' כפי הנוסח המקובל אצל רוב עדות ישראל, ורק בהערה בתחתית העמוד הם מציינים שבנוסח התימנים וכתבי היד כתוב 'ויהיו', עם ו', למרות שהרב ברויאר ז"ל הוכיח באותות ומופתים שזהו הנוסח המדויק יותר וכך צריך לקרוא. גם בפרשת צו (ויקרא פרק ח) הם מציינים פרשה פתוחה בסוף פס' כז (לפני 'וידבר ה'... המקריב') ולא בסוף פסוק כא (לפני 'וידבר ה'... כל חלב'; הם רק מציינים שם 'בספרי תימן יש כאן פרשה' למרות ההכרעה של הרב ברויאר שכנראה בשני המקומות צריכה להיות פרשה פתוחה, וגם שירת 'האזינו' נכתבה בשבעים שורות ובצורה המקובלת ולא מצוין שם שמנהג תימן כרמב"ם לכתוב אותה דווקא בשישים ושבע שורות; אך בתיקון קוראים עסקינן ושינויים אלו (פרט ל'ויהי' - 'ויהיו' הנ"ל) אינם משפיעים כלל על הקריאה כמובן (אפשר גם להבין את הרתיעה של הוצאת 'חורב' מהצגת נוסח קריאה בתורה שונה מהמקובל ברוב הקהילות, גם אם קרוב לוודאי שהוא הנכון; הנוסח ה'נכון' מונח לפני המעיינים בספרים אחרים של ההוצאה, וכל הרוצה יטלנו משם). וכאשר נוספים לנוסח המדויק גם אמצעי עזר נוספים, כמו למשל עיבוי נקודות השוואנע כדי להבדילו מאחיו השווא הנח, הדגשת הקמץ הקטן כדי להבדילו מאחיו הקמץ הרגיל, ובמיוחד קונטרס ההערות לבעלי קריאה (עמ' יט-לב) שמציג כסדר את כל התיבות שעל הקורא לשים לב אליהן במיוחד, או בגלל שהנוסח המדויק של תיקון זה שונה מנוסח חומשים אחרים, או מפני שמדובר על ניקוד או הטעמה חריגים במיוחד שקל לטעות בהם (לדעתי עדיף כך מאשר להציג את הניקודים המיוחדים האלו 'על הדף' - כך נשאר דף הקריאה 'נקי' ואלגנטי ונח הרבה יותר ללימוד וחזרה) - מגיעים לתוצאה אופטימלית. כך למשל בעמ' כא מפנים העורכים את תשומת לבנו שהקריאה הנכונה בפרשת יתרו, בחלק אותה קראנו גם בחג השבועות, היא 'וקדשתם היום - ומחר' (יט, י), 'היום' מוטעם בטיפחא, ולא כפי שקוראים רבים 'וקדשתם - היום ומחר', כאילו הטיפחא ב'וקדשתם'; ומנגד יש לדייק ולקרוא 'הולך' - וחזק מאוד', 'הולך' מוטעם בטיפחא, ולא 'הולך וחזק' - מאוד', כאילו הטיפחא על 'חזק'. ועוד לא מנינו את כל שבחיו של 'תיקון קוראים' זה, שהרוח הנקיה והאסטטית של כל ספרי הוצאת 'חורב' שורה גם עליו.

**כי עמנו א-ל.** קורות משפחה יהודית בהולנד בעת השואה. על פי סיפורה של משפחת עמנואל בספרים 'סופר לדור' ו'קמנו ונתעודד'. בני ברק, גנזך קידוש השם, תשס"ח. 116 עמ'. (samem@bezeqint.net)

רבים מתוך קוראי שורות אלו הכירו את השואה מקרוב בין השאר דרך ספריו של ר' משה פראגר ז"ל, הסופר והחוקר החרדי, שהנציח את העולם שנעלם בכמה וכמה ספרים חשובים ונוגעים ללב. לא רבים יודעים שבשנת תשכ"ה, לפני שהעיסוק המאסיבי בשואה הפך לענין מקובל, הקים פראגר את 'גנזך קידוש השם' בבני ברק, מעין 'יד ושם' דתי-חרדי, ובו נאספו במשך השנים מאות אלפי צילומים ומסמכים, ספרים ומאגרים, נגישים לציבור הרחב; משתמשים בהם בעיקר מורים ותלמידים, וכן חוקרים והיסטוריונים. באופן טבעי עיסוקו העיקרי של המכון היה בשואת יהודי פולין ומזרח אירופה, רוב מנין ובנין היהודים שהושמדו בשואה, ורק לאחרונה היפנו ראשי המכון וחוקריו את עיניהם גם למערב. יחידת הלימוד הראשונה שהפיקו עוסקת בדמותם של יהודי הולנד, כפי שהם מצטיירים באמצעות סיפורה של משפחה אחת - משפחת עמנואל. נוסף לסיפור המרגש והמיוחד של משפחה מיוחדת זו, נתייחדה המשפחה בכך ששניים מבניה, ר' יונה ז"ל ור' שמואל יבל"א, כתבו והדפיסו ספרים מרתקים על שואתם ועל תקומתם, ונשמרו בידיהם גם מכתבים ורשימות וכתבים אחרים שסייעו להשלים את התמונה. כך יצא לאור סיפור המשפחה בעזרת קרן 'מרור', שלקחה על עצמה לתעד את תולדות יהודי הולנד בשואה, ביחידת לימוד מובנה ומגובשת, שבה עוברים הקוראים באופן ענייני מן הכלל אל הפרט וחזרה, והיא כוללת הצעות דידקטיות להוראת הנושא הכבד והטעון הזה באופן חינוכי וחיובי. הגבורה היהודית האמיתית, ה'בין אדם למקום' וה'בין אדם לחברו' בתוך ימי האפילה, לפנייהם ואחריהם, עומדים במרכז של החוברת המהודרת הזו, ומעלים שוב את דמויותיהם המופלאות של בני המשפחה הזו שנרצחו בשואה, ה' יקום דמם, ואת הנצרים שפרחו ממנה והם נפוצים עתה ב"ה על פני מרחבי ארצנו הקדושה, כן ירבו.

**גם אני אודך.** על עניינים שונים בש"ס ובהלכה. חלק שני. גמליאל הכהן רבינוביץ. בני ברק, תשס"ו. קע עמ'. (03-6161536)

ב'המעין' תשרי תשס"ו [מו, א] עמ' 90 כבר כתבתי כמה מילים על החלק הראשון של הספר 'גם אני אודך', שגם הוא כלל עניינים שונים ומגוונים. פ"א סימני הכרך השני, קצרים וארוכים, חלקם כוללים תגובות לספרים ומאמרים ונתפרסמו כבר במוות שונות, ואחרים מתפרסמים כאן לראשונה. לעיתים ההערות כוללות הפניות לספרי אחרוני דורנו שעסקו בשאלה שעלתה על הפרק, ויש בכך טובה מרובה לקוראים שלא היו מגיעים, קרוב לוודאי, לחלק ניכר ממקורות אלו. סי' מד וסי' מז כוללים עשרות פסקים קצרים מאת הגאונים הר"ש דבליצקי והר"א נבנצל שליט"א בענייני ברכת כהנים, ובהם בין השאר עולה לדיון שאלה מעניינת: מה דינה של ברכת הכהנים כאשר החזן התבלבל והתחיל וסיים את ברכת 'שים שלום' לפני שהכהנים הספיקו לשאת כפיהם? השיב הרב: הש"ץ הוא שליח, וגם עליו נאמר 'לתיקוני שדירתך ולא לעיוותי'; לכן הכהנים ישאו את כפיהם, והחזן יחזור אח"כ על ברכת 'שים שלום' (נראה שזו כוונת הרב שליט"א). סי' סד כולל ס"ו סעיפים קטנים הכוללים תשובות של הרב נבנצל בענייני כבוד ספרים, ובהם שאלה מעשית מאוד למי שמסדר את ספריו או את ספרי בית המדרש: האם גם בדקות אלו שידי מלאות ספרים יש לו להקפיד שלא להניח גמרא על חומש למשל? הרב (ס"ק נט עמ' קנא) מחייב להקפיד על כך גם אז, כי אחרת לדעתו זה נחשב ביזוי. ולכאורה יש מקום לדון, הרי 'ביזוי' זה נעשה לצורך הספרים, וכמו שכדי ליישר ספר קדוש מותר להניח עליו לזמן-מה ספר חול - כך כדי להקל על איסוף הספרים ולזרז אותו אין לכאורה לאסור על המסדר להניח ספרים לזמן קצר שלא על פי הכללים הראויים לכתחילה! וצ"ע.